

УДК [373.5.091.12:005.963.(091):005.412]

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.71-1.11>**В. А. Тарасова**<https://orcid.org/0000-0003-1250-2027>аспірант кафедри педагогіки та педагогічної майстерності
Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК УЧИТЕЛІВ У СИСТЕМІ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття висвітлює питання розвитку системи підвищення кваліфікації вчителів у часи становлення незалежної України. Досліджено теоретичні питання професійного розвитку вчителів у системі підвищення кваліфікації; окреслено її місце в структурі післядипломної освіти України кінця ХХ – початку ХХІ століття. Визначено та проаналізовано нормативно-правові документи освіти, які покладено в основу розвитку освіти впродовж життя. Акцентовано на сучасних підходах до професійного зростання педагогічних працівників через формальну, неформальну та інформальну освіту. На основі системно-історичного підходу виявлено системоутворюючі компоненти та зв'язки в розвитку системи підготовки вчителів; розглянуто підсистему післядипломної освіти – систему підвищення кваліфікації освіти ХХ століття як цілісне явище, засноване на багаторівневій інтерпретації з урахуванням економічної, соціальної, політичної і національно-культурної детермінант суспільства та держави. Порівняльно-зіставний метод використовувався для аналізу матеріалів історико-педагогічного дослідження архівних джерел, нормативних документів, наукових публікацій досліджуваного періоду. Визначено шляхи для подальшого розвитку системи підвищення кваліфікації та можливостей професійного вдосконалення вчителів засобами формальної, неформальної та інформальної освіти в Україні. Зазначено, що сучасна система післядипломної освіти має трансформуватися і переходити в модель відкритої та неперервної освіти. Зауважено, що система підвищення кваліфікації має відповідати сучасним реаліям розвитку педагогічної освіти, бути гнучкою і працювати на випередження та набувати ознак неперервності. Саме неперервна професійна освіта дасть змогу гнучко й оперативно реагувати на зміну потреб суспільства, вимог законодавства та самої особистості. Питання впливу неперервної освіти на професійний розвиток учителів знаходяться в колі уваги вітчизняних науковців. У теоретичній площині з'явилась потреба всебічно вивчити історичні тенденції розвитку особистості фахівця в пострадянському суспільстві, розвитку його професійної компетентності в різних напрямках, вивчити систематизацію, прогнозувати кінцеві результати та вплив на розвиток особистості, освіти і суспільства.

Ключові слова: інформальна освіта, компетентнісний підхід, неформальна освіта, підвищення кваліфікації, професійний розвиток, формальна освіта.

Постановка проблеми. З метою всебічного розвитку особистості суспільна увага приділена шляхам вдосконалення та підвищення професійного розвитку особистості. Акцентовано на необхідності створити умови та впровадити нові підходи до навчання в системі підвищення кваліфікації. Професійний розвиток є необхідною умовою для формування сучасних і майбутніх творців інтелектуальної, духовної та виробничої сфери суспільства. Учитель Нової української школи – носій суспільних та освітніх змін, активний учасник і провайдер реформ у системі освіти. У компонентній формулі Нової української школи провідне місце відводиться педагогу нової формації, що перебуває в авангарді суспільних та освітніх перетворень, вмотивованому, компетентному, кваліфікованому, який має академічну свободу й розвивається професійно впродовж життя, самостійно й творчо здобуває інформацію, організовує дитиноцентрований процес із максимальним наближенням навчання й виховання конкретної дитини

до її сутності, здібностей, можливостей, потреб, запитів, настанов і життєвих планів [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

З огляду на постійні зміни в освіті питання професійного розвитку вчителів весь час знаходяться у колі уваги науковців. Так, питання підвищення кваліфікації розглядали В. Базуріна, Т. Браже, О. Варецька, С. Вершловський, В. Краєвський, Л. Мітіна, В. Олійник, Н. Петрошук, Т. Сорочан та ін.; питання історії педагогічної освіти та розвитку системи підготовки вчителів досліджували В. Адольф, В. Буренко, Т. Водолазька, Г. Єльнікова, І. Єрмаков, І. Зимня, Г. Майборода, М. Скоробагатова, Т. Сущенко. Питання оновлення системи підвищення кваліфікації педагогічних працівників є предметом дослідження вітчизняних науковців І Бех, Н. Бутенко, К. Віаніс-Трофименко, О. Драгайцева, Т. Ісаєва, С. Іванова, Л. Карпова, Г. Кашкарьова, Д. Корабельнікова, О. Лебедева, Л. Сущенко, Л. Щербатюк та інших. Вивчення проблем професійного розвитку педагогів у системі

підвищення кваліфікації педагогів свідчить про актуальність цієї проблематики і неповну її визначеність та розробленість у сучасній науково-педагогічній літературі.

Мета статті – здійснити ретроспективний аналіз нормативно-правових актів, які регламентують професійний розвиток вчителів у системі підвищення кваліфікації.

Виклад основного матеріалу. Об'єктивна соціально-економічна потреба суспільства у всебічному забезпеченні професійного розвитку особистості спонукає до постійного розвитку та оновлення системи післядипломної освіти. Саме система післядипломної освіти призначена дати кожному педагогічному працівнику змогу самореалізуватись у професійному плані, знайти своє місце в освітянському просторі та бути конкурентоспроможним на ринку праці [2]. Основна мета сучасної післядипломної педагогічної освіти полягає в задоволенні потреб громадян в особистісному і професійному зростанні, забезпеченні галузі висококваліфікованими кадрами відповідно до державного замовлення [11]. У структурі післядипломної освіти система підвищення кваліфікації визначається як спеціалізовано організована, керована, цілісна система, яка забезпечує всебічний розвиток навчання і самоосвіти особистості з моменту одержання диплома і до кінця життя [2].

Становлення та розвиток системи підвищення кваліфікації України як незалежної європейської держави, створення оптимальних умов та нових підходів для розвитку педагогічної спільноти та особистості є необхідною умовою для формування сучасних і майбутніх творців інтелектуальної, духовної та виробничої сфери суспільства. Формування конкурентоспроможної особистості зумовлене тим, що сучасний ринок праці висуває до фахівців освіти досить високі вимоги.

Реформа освіти, яка стартувала в Україні, має «зупинити негативні тенденції, перетворити українську школу на важіль соціальної рівності та згуртованості, економічного розвитку і конкурентоспроможності». З появою нових ідей, підходів, тенденцій і пріоритетів в освіті соціально-економічна потреба суспільства вимагає переосмислення всіх факторів, від яких залежить якість освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти. Реформаторських змін набув процес підготовки, перепідготовки та неперервного професійного розвитку педагогічних кадрів на всіх його рівнях, про який зазначено в законах України «Про освіту» (2017), «Про повну загальну середню освіту» (2020), Концепції «Нова українська школа» (НУШ) (2017). Підґрунтям для подальшого професійного вдосконалення вчителів і розвитку системи підвищення кваліфікації є вивчення історичних тенденцій становлення і розвитку системи

підвищення кваліфікації вчителів, що дасть змогу визначити розвиток професійної компетентності та поступу вчителів, охарактеризувати і осмислити історичне надбання і важливість сучасних трансформаційних процесів.

Звертаючись до витоків становлення і розвитку української державності у сфері освіти, ми бачимо, що питанню розвитку системи підвищення кваліфікації вчителів приділялась значна увага. Так, у 1991 р. було розпочато проєкт Державної національної програми «Освіта» (Україна XXI століття)», затверджений Постановою Кабінету Міністрів України у 1994 р., в якій наголошується, що один із головних шляхів реформування освіти полягає в «підготовці нової генерації педагогічних кадрів, підвищенні їх професійного та загальнокультурного рівня» [3].

З метою забезпечення єдиного науково-методичного підходу до реалізації політики у сфері навчання, підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації у 1996 р. затверджено Концепцію безперервного підвищення кваліфікації та перепідготовки педагогічних кадрів. Законодавчий документ передбачає стратегію розвитку освіти в Україні на найближчі роки та перспективу XXI століття, створення життєздатної системи безперервного навчання особистості, забезпечення можливостей для постійного духовного самовдосконалення, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації. Відповідно до Концепції підвищення кваліфікації спеціалістів спрямовується на розширення та поглиблення їх знань, умінь і навичок за раніше набутими професіями [8]. У 1991 р. прийнято Закон України «Про освіту», який ґрунтувався на засадах всебічного розвитку людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвитку її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями [4]. У Концепції загальної середньої освіти (2001) зазначено необхідність розв'язання проблеми підготовки вчителя, який усвідомлює свою соціальну відповідальність, постійно дбає про власне особистісне і професійне зростання та самовдосконалення, вміє досягати нових педагогічних цілей. Закон України «Про вищу освіту» (2002) був спрямований на врегулювання суспільних відносин у галузі навчання, виховання, професійної підготовки та перепідготовки громадян України. Відповідно до закону післядипломна освіта здійснювалася вищими навчальними закладами післядипломної освіти або структур-

ними підрозділами вищих навчальних закладів відповідного рівня акредитації. Педагогічні працівники мали не рідше ніж один раз на п'ять років підвищувати кваліфікацію в закладах післядипломної освіти, що своєю чергою монополізувало ринок із надання освітніх послуг у сфері післядипломної освіти. Подальший розвиток національної системи освіти потребує нормативно-правового документа, який би визначав тривалі пріоритети державної політики не лише в освіті, а й у всіх інших сферах життя суспільства, з якими взаємопов'язана діяльність установ і закладів освіти. З метою визначення стратегії та основних напрямів подальшого розвитку освіти в Україні у першій чверті ХХ століття Указом Президента у 2002 р. затверджено «Національну доктрину розвитку освіти». Національна доктрина визначає вектор на безперервну освіту, яка проводиться з урахуванням світових тенденцій розвитку освіти протягом життя. Безперервна освіта має реалізовуватися шляхом забезпечення наступності та координації освітньої діяльності на різних ступенях освіти. Створюються умови для професійного вдосконалення через розроблення та вдосконалення нормативно-правової бази, розвиток конкурентоспроможної системи закладів освіти, в яких проводиться підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації педагогічних працівників [3].

Таким чином, можна стверджувати, що у перші 20 років із набуттям України незалежності на законодавчому рівні закладено міцний фундамент розвитку та вдосконалення професійної діяльності вчителів у системі післядипломної освіти. Педагогічна діяльність – це завжди незавершена професія, і можна стверджувати, що професійний розвиток притаманний педагогічній професії. Запропоновані сучасні зміни мають не частковий, а системний характер: це новий зміст, нова структура, нове освітнє середовище, автономія закладів освіти з правом створювати власні освітні програми на основі Стандарту, академічна свобода вчителя у виборі форм і методів навчання, розподілена учительсько-учнівська відповідальність за результати навчання (педагогіка партнерства), рівний доступ до якісної освіти тощо. Педагогічні працівники мають по-новому подивитися на освітній процес.

Нині праця педагога вимагає досконалої самоорганізації, стійкої мотивації, креативного та творчого підходів до планування та реалізації освітнього процесу та постійного самоаналізу професійної діяльності на засадах рефлексії. Сучасний освітній процес потребує переосмислення та новітніх підходів до викладання навчальних дисциплін: спілкування з учасниками освітнього процесу (постійно на зв'язку – «24/7», режим онлайн тощо), подовження робочого часу (за останніми соціологічними дослідженнями, пра-

цівники вдома працюють не менше 10–12 годин), постійний аналіз інформаційних потоків, підготовка дистанційного контенту, опанування нових форм дистанційного навчання тощо.

Відповідно до Концепції «Нова українська школа» навчання учнів має здійснюватися за компетентнісним підходом [7]. У Законі України «Про освіту» (2017) компетентність визначається як «динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистісних якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватись, провадити професійну та/або подальшу діяльність» [5, ст. 1, п. 15]. Відповідно до Концепції «НУШ» новий учитель має сформулювати в дітей одинадцять ключових компетентностей, а отже, володіти ними й розвивати їх у власній професійній діяльності. Перепідготовка та самоосвіта вчителів тісно пов'язані із системою підвищення кваліфікації. У науковому визначенні поняття «підвищення кваліфікації» – це процес і результат навчання педагогічних працівників, головною метою якого є забезпечення потреб суспільства у кваліфікованих кадрах із високим рівнем професіоналізму та культури, спроможних компетентно, творчо і відповідально виконувати завдання, що стоять перед ними» [7]. У ст. 51 нового Закону України «Про освіту» зазначається, що «підвищення кваліфікації – набуття особою нових та/або вдосконалення раніше набутих компетентностей у межах професійної діяльності» [5]. Післядипломна підготовка вчителів може відбуватися у вигляді формальної, неформальної та інформальної освіти.

Згідно зі ст. 8 Закону України «Про освіту» (2017) «формальна освіта – це освіта, яка здобувається за освітніми програмами відповідно до визначених законодавством рівнів освіти, галузей знань, спеціальностей і передбачає досягнення здобувачами освіти визначених стандартами освіти результатів навчання відповідного рівня освіти та здобуття кваліфікацій, що визначаються державою» [5]. У ст. 51 Закону України «Про повну загальну середню освіту» (2020) передбачено, що кожному педагогічному працівникові гарантується право підвищувати кваліфікацію в комунальному закладі післядипломної освіти, розташованому на території відповідної (за місцем проживання такого педагогічного працівника) області, що не обмежує його право вибрати іншого суб'єкта освітньої діяльності для підвищення своєї кваліфікації. Неформальна освіта – це освіта, яка здобувається, як правило, за освітніми програмами та не передбачає присудження визнаних державою освітніх кваліфікацій за рівнями освіти, але може завершуватися присвоєнням професійних та/або присудженням часткових освітніх кваліфікацій [6]. До неформальної освіти належать онлайн-курси, вебінари, тренінги, семінари,

які організуються недержавними установами: творчі спілки, асоціації, товариства, громадські об'єднання, в тому числі фаховими організаціями (професійними асоціаціями) тощо. Навчальні програми в неформальній освіті швидко адаптовані і налаштовані під потреби та індивідуальні інтереси вчителів, мають короткочасний термін навчання та дають змогу освітянам опанувати освітні практики в режимі реального часу відповідно до сучасних змін та тенденцій [1]. Підкріплювати формальну освіту вчитель може за допомогою інформальної освіти. Інформальна освіта (самоосвіта) – це освіта, яка передбачає самоорганізоване здобуття особою певних компетентностей, зокрема під час повсякденної діяльності, пов'язаної з професійною, громадською або іншою діяльністю (творчі групи, динамічні групи і т.д.) [5]. Самоосвітня діяльність вчителя передбачає самостійне здобуття знань і компетентностей за допомогою фахової літератури, участі в професійних об'єднаннях, спілкування з експертами, супервізорами, методистами тощо.

Удосконалення системи післядипломної освіти, управління її інноваційним розвитком та підвищення якості професійної підготовки вчителів в Україні – актуальна наукова і практична проблема, вирішення якої полягає в узгодженні післядипломної освіти із сучасними соціально-економічними вимогами, визначенні пріоритетних напрямів післядипломної освітньої політики, стратегії і тактики дій відповідно до потреб і ресурсних можливостей держави, створенні пілотних освітянських програм, необхідних для розвитку особистості, а також динамічного економічного і соціокультурного розвитку суспільства. Сучасна система підвищення кваліфікації має бути організована таким чином, щоб вчитель мав змогу не лише поглибити спеціальні знання і оволодіти новими навичками, а й сформулювати розуміння тих змін, що відбуваються, і мати змогу швидко адаптуватися до них [10]. Сучасний вчитель має вміти планувати зміст свого фахового удосконалення, планувати власний професійний розвиток від вибору навчального закладу підвищення кваліфікації до вибору наукового керівника, під керівництвом якого слухач буде створювати власний науково-методичний продукт, що потрібен для виконання професійних завдань.

Висновки і пропозиції. Удосконалення законодавчо-нормативних документів із питань професійного розвитку та трансформаційних процесів в освіті дає змогу зробити висновки про всебічну увагу до питань удосконалення освітніх процесів у сфері післядипломної освіти. Серед сучасних тенденцій виділимо такі: розширення мережі закладів вищої освіти з підготовки та перепідготовки вчителів, підвищення вимог до закладів освіти з надання ними якісних освітніх послуг, здійснення підготовки вчителів на засадах компетентнісного підходу.

Сучасний вчитель XXI століття – це фахівець, який відповідає вимогам часу, супроводжує учня в освітньому процесі, допомагає розвинути освітню траєкторію учня і може передбачити результати власної діяльності. Таким чином, актуальними стають питання підготовки та перепідготовки педагогічного працівника, здатного до модернізації змісту освіти, спроможного поєднувати вивчення предмета з вихованням особистості (індивідуалізація навчання), а також готового постійно самовдосконалюватися.

Список використаної літератури:

1. Бугайчук А. Новий вчитель. Перепідготовка [Текст]. Київ : Шкільний світ, 2018. С. 88.
2. Василькова О., Васильков В., Чернишов О., Чернікова Л. Психолого-педагогічна оцінка результативності системи підвищення кваліфікації педагогічних працівників : Навчально-методичний посібник. Донецьк : облІППО, «Витоки». 2007, С.120.
3. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття). 1994. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF>.
4. Закон України «Про освіту». *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 38-39. С. 380.
5. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.
6. Закон України «Про повну загальну середню освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20>.
7. Концепція «Нова українська школа». 2017. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>.
8. Концепція безперервного підвищення кваліфікації та перепідготовки педагогічних кадрів України. 1994. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/150-96-%D0%BF>.
9. Маслов В.И. Теория и методика организации непрерывного повышения квалификации руководителей школ : учеб. пособие. Київ : МНО УССР, 1990. С. 259.
10. Олійник В.В. Українська модель функціонування і розвитку системи післядипломної педагогічної освіти в умовах модернізації. *Післядипломна освіта*. 2004. № 2. С. 5–9.
11. Олійник В.В. Відкрита післядипломна педагогічна освіта: стан та перспективи розвитку. URL: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/pislya_dyplom_osvina/1_2017/%D0%9E%D0%9B%D0%98%D0%99%D0%9D%D0%98%D0%9A.pdf
12. Садовець О.В. Особливості професійного розвитку вчителів середніх шкіл в об'єднаннях працівників освіти США : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». ТНПУ ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2011. С. 22.

Tarasova V. Professional development of teachers in the advanced training system: historical aspect

The article deals with the issues of the teachers' advanced training system development during formation of independent Ukraine. Theoretical issues of teachers' professional development in the advanced training system are studied; its place in the structure of postgraduate education in Ukraine at the end of the XXth – beginning of the XXIst century is determined. Normative and legal educational documents, which are the basis for the development of lifelong learning, are identified and analyzed. Some attention is focused on modern approaches to professional growth of teachers by means of formal, non-formal and informal education. On the basis of the system-historical approach, system-forming components and relations in the development of the teachers' training system are identified; the subsystem of postgraduate education is analyzed – the advanced training system of education of the XXth century as a holistic phenomenon based on multiple levels of interpretation, taking into account economic, social, political and cultural determinants of society and the state; comparative method was used to analyze the materials of historical and pedagogical research of archival sources, regulatory documents, scientific publications of the study period. The ways for further advanced training system development and opportunities for teachers' professional improvement by means of formal, non-formal and informal education in Ukraine are defined. It is noted that the modern system of postgraduate education should be transformed and turn to the model of open and lifelong learning. It is underlined that the advanced training system should correspond to modern realities of the teacher training development, be flexible, work ahead of time and acquire signs of continuity. Just lifelong professional training will allow people to respond flexibly and quickly to changes in the needs of society, the requirements of legislation and the individual himself. The issue of the lifelong learning impact on the professional development of teachers is the focus of attention of domestic scientists. In the theoretical plane there is a need for a comprehensive study of historical trends of specialist's personality development in the post-Soviet society, the development of his/her professional competence in different areas, the study of the systematization, predict outcomes and influence on personal development, education and society.

Key words: advanced training, competence approach, formal education, informal education, non-formal education, professional development.